

Egyházi könyvtárak állományvédelme Magyarországon

1972-ben indult meg az egyházi gyűjtemények legjelentősebb értékeinek restaurálása a kulturális tárca támogatásával. A *Magyar Könyvszemle*ben 1975-ben szóltam az addig e téren végzett munkáról, néhány különösen szép, nehéz, érdekes restaurátori teljesítményről.¹

1980 év végéig e gyűjtemények megóvására — nemritkán megmentésre — szoruló pergamen- és papírkódexeinek, valamint ősnymtatványainak nagy része a szakemberek kezébe került. Kilenc év alatt az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorai több mint háromszáz dokumentumot restauráltak. Ha továbbra is ilyen ütemben halad a munka, néhány év múlva nem lesz veszélyeztetett állapotban levő kódex és ősnymtatvány az egyházi könyvtárakban.

Évek óta folyik az RMK és egyéb értékes nyomtatványok, valamint kéziratok állagmegóvása is. Ezenfelül számos egyházi gyűjteményben — eleinte az OSZK restaurátorainak segítségével — majd önerőből — megindult a helyi konzerváló munka: bőr és pergamen kötések portalánítása, tisztítása és kezelése konzerváló pasztával. E rendszeres tevékenységgel megelőzhető a baktérium-, penészgomba- és rovarfertőzés elterjedése a könyvtárakban.

Az utolsó 5–6 évben számos érdekes — a szakember számára izgalmasan szép — feladat megoldására került sor a restauráló munkában.

1. A kódexek közül említésre méltó a *Budai Psalterium*,² amelyet az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz. A kézirat a XVI. század elejéről származik. A múltban sokat használhatták; pergamen levelei erősen szennyezettek, gyűröttek, deformáltak, csonkák. A levelek alsó széléből sok helyütt nagy darabokat kivágtak. A psalterium igen szépen illuminált. A korabeli, fatáblás, német reneszánsz stílusú, vaknyomással díszített sötétbarna bőrkötés is erősen sérült, rovarrá gott, bőrborítása hiányos volt. A sarokveretek közül csak egyiknek a fele és a két középeret maradt meg. Amikor a kötetet szétbontottuk, a táblákban élő kenyérbogár lárvákat és imágókat találtunk. Ezért különös gondossággal kezeltük a táblákat. A fertőtlenítés termosztátban, széntetraklorid gőzben történt. Ezután a rovarjáratokba injekciós tűvel folyékony rovarirtószert is befecskendeztünk. Majd a csonka fatáblákat ún. műfával kiegészítettük. (Folyékony anyag, amely megszáradva megkeményedik.) A bőrborítást enyhén bázikus folyadékkal megtisztítottuk és konzerváló pasztával kezeltük. A táblák belső felén hangjegyes kézírattöredékek voltak, amelyekben igen nagy kárt

¹ B. Kozocsa Ildikó: *Az egyházi könyvtárak múzeális értékeinek restaurálása*. Magyar Könyvszemle 1975. 2. sz. 154–163.

² *Budai Psalterium*, XV/XVI. sz. Ms. I. 3/b. (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár) Restaurálta BALLAGÓ Lászlóné, OSZK.

tettek a kenyérbogarak. Ezeket a töredékeket valamikor enyvvel ragasztották a táblákra. Leválasztásuk hosszadalmas, türelmes munka eredménye volt. Először átlátszó, erős japánpapírt kasíroztunk védelmül a kéziratokra, alkoholban oldott szintetikus ragasztóval. Ezután meleg vízzel átitatott vattatampontokkal oldottuk lépésről lépésre a kézirat és a fatábla közötti vastag enyvréteget, ügyelve minden kis darabka töredékre. E munka közben a japánpapír tartotta össze a töredékeket. A lebontás után kiderült, hogy alattuk még 14 darab pergamen kódextöredék van. Ezeket is leválasztottuk a táblákról karbamidos alkohol oldattal, majd tisztítottuk, konzerváltuk azokat. A papír kézirat töredékeket bátran meleg vízfürdőbe tehattük, mert a tintával írott felületet védte és a darabokat összetartotta a japánpapír, amely vízben nem oldódott le. Letisztítás után az eredetihez hasonló, kézi merítésű papírral kiegészítettük a hiányokat, vízben oldódó metilcellulóz ragasztóval dolgozva, majd a védelmül szolgáló japánpapír réteget alkohollal pillanatokat alatt leválasztottuk. Az egész kötet restaurálása után a két táblára — eredeti helyükre — visszarakasztottuk e papír kéziratokat metilcellulózzal.

Az ujjnyomos, piszkos pergamen leveleket megtisztítottuk szerves oldószerrel, majd lágyítottuk, simítottuk karbamidos alkohol-víz elegyével. Szárítás és préselés után a csonka leveleket kiegészítettük új, megfelelő színűre festett írópergamennel. Az utolsó levél annyira gyenge és rovarrágott volt, hogy ezt — erősítésül — lekasíroztuk aranyverőhártyával. Ez egészen átlátszó, erős marhavakból hártya, tehát szintén bőr. A többi, jobb állapotban levő levelet erősítő Calaton oldattal kentük át. Szárítás után az íveket bőrből készült bordákra fűztük fel. Kézimunkával készült oromszegő szalagok felvarrása után a fatáblák felerősítése következett, az eredeti módszer szerint: faékek segítségével. A csonka bőrborítást kézfestésű, az eredetihez hasonló juhbőrrel kiegészítettük és rádolgoztuk a fatáblákra. A sarokveretek — amelyek a kötés védelméül szolgálnak, de egyúttal díszítő elemek is — ez esetben elvesztek, csak egyik darabnak a fele maradt meg. Ennek alapján rekonstruáltuk és ötvösmesterrel elkészítettük a hiányzókat. Sárgaréz-ből készültek és a méretük, körvonaluk azonos az eredetivel, de nem cízelláltak, így jól látható, mi a pótlás. A szép középdíszeket csak tisztítottuk és visszaszereltük. Végül új bőrpántok és részesatok fogják össze a tekintélyes súlyú és méretű kötetet.

2. Veronában készült 1395-ben a *latin biblia*, amely a soproni Evangélikus Gyülekezet tulajdona.³ A 40 cm magas, arasznyi vastag, illuminált pergamen kódexet szintén megtámadták a könyvpusztító rovarok. A mintegy 200 évvel későbbi fatáblás, sötétbarna bőrkötés igen sérült állapotban került műhelyünkbe: mindkét fatábla leszakadt a súlyos könyvtestről, a bőrbordák nyílásban eltörtek. A szépen megmunkált, kecses állatfigurát ábrázoló gótikus sárgaréz sarokveretekből kettő hiányzott, elveszett a két bőrpánt is a csatokkal. A kötéstábla sérült állapota következtében a pergamen levelek — különösen elől és hátul — beszakadtak, elpiszkolódtak. Amint a bőrborítást leválasztottuk a fatáblákról, azok szinte porrá omlottak szét. A megkeményedett, kiszáradt bőrt nemcsak a szokott módon tisztítottuk, hanem még különleges módon is kezeltük: lágyító és puhító folyadékkal, amelyben tojás emulzió, ricinusolaj, pataolaj, lanolin, zsíralkoholszulfonát, méhviasz és fertőtlenítő vegyszer volt. A könyvtestet nem kellett ívekre bontani, csak az első és utolsó ívet fejtettük

³ *Biblia Latina*, Verona, 1395. La 1. (Sopron, Evangélikus Gyülekezet Könyvtára) Restaurálta B. Kozocsa Ildikó, OSZK.

le, és konzerváltuk, restauráltuk. Bőrnyílasos, japánpapírból készült előzékkel ellátva visszafűztük e két ívet a könyvtestre. A leszakadt bőrbordák végeit kecskebőrpántokkal egészítettük ki. A két rétegből összeragasztott bőrszíjak közé erősítésül lenzsineg került. A gerincről letisztítottuk a vastag régi enyvréteget, majd új bőrral borítottuk. Az eredeti táblák mérete és formája szerint új táblák készültek műrostlemezből. A bordavégeket a fatáblákba besüllyesztettük, majd faékekkel megerősítettük. Ezután kézfestésű birkabőrből egészborítást készítettünk és a régi bőrborítás maradványait rádolgoztuk. Új bőrpántokat és rézcsatokat szereltünk fel. A háttábláról hiányzott sarokvereteket a többi meglevő alapján ötvös készítette el, majd az összes veret és részsőgalátét megtisztítva eredeti helyére került vissza.

3. A *Karthusi Breviárium*ot 1452-ben írták papírra és pergamenre.⁴ A 17,5 cm magas, fatáblás, gótikus bélyegzőkkel díszített, piros bőrborítású könyvet a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzik. Az előlapon a két csatnak csak a lenyomata látható, a csatok és a bőrpántok elvesztek. A fatáblák belső felületén két utólag színezett fametszet volt. A színeket rögzítettük, majd lebontottuk a metszeteket, mert alattuk nyomtatványtöredékek voltak. A gerincről néhány pergamen kódextöredék került elő. A táblán levő csatok lenyomata alapján újakat készítettünk, majd a bőrborítás tisztítása és restaurálása után új bőrszíjakkal együtt felerősítettük a könyvtestre.

4. A *Nyírkállói kódex* szintén a XV. századból származik.⁵ A tábla mérete 12,5 × 15 cm. Gótikus jellegű, vaknyomással díszített fatáblás könyv. Az eredeti, gerincet borító bőr hiányzott, helyette későbbi, más színű kiegészítés borította, amely az előlapon és a hátlapon is eltakart egy-egy csíkot az eredeti bőrből. Ezt a bőrcsíkot leválasztottuk, így láthatóvá vált a letakart rész, majd úgy restauráltuk a gerincet, hogy az új borítást a régi szélek alá dolgoztuk. A papír leveleket nedvesség következtében penészgomba támadta meg, erősen sérültek, csonkák és gyengék voltak. A könyvtestet szétbontottuk ívekre, majd mechanikai tisztítás után fertőtlenítő, erősítő oldattal kezeltünk minden egyes levelet. A csonka részeket megfelelő színűre festett japánpapírral kiegészítettük. Elkészítettük a könyvtestet, ráerősítettük az eredeti restaurált fatáblákat, rádolgoztuk a bőrborítást és a csatot.

5. A veszprémi Püspöki és Káptalani Könyvtár tulajdona az 1459-ből származó *missale*,⁶ részben pergamen, részben papír lapokkal. Az előlő fatábla kettétörött. A bőrborítás hiányos volt, a könyv gerincét zsákvászonnal „restaurálták” valamikor. Mivel a fűzés több helyen meglazult, illetve elszakadt, a könyvtestet szét kellett bontani. A lapokat portalanítottuk, radirozógéppel tisztítottuk. A vetemedett pergamen leveleket kisimítottuk. A nagyon piszkos papírleveleket fürdőben kezeltük. A meggyengült széleket színtetikus oldattal erősítettük meg. Restaurálás után az íveket újra felfűztük, valódi bordákra. Új fatáblák és bőrborítás került a könyvtestre és a konzervált eredeti bőrmaradványokat erre ráragasztottuk. Végül a csúsztató gombok és rézcsatok felerősítése következett.

⁴ *Karthusi Breviárium*, 1452. Ms. 200. (Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár) Restaurálta FODOR ÉVA, OSZK.

⁵ *Nyírkállói kódex*, XV. sz. Jelz. nélk. (Pécs, Egyházmegyei Könyvtár) Restaurálta GÁLOS GÁBORNÉ, OSZK.

⁶ *Missale*, 1459. (Veszprémi Püspöki és Káptalani Könyvtár) Restaurálta GÁLOS GÁBORNÉ, OSZK.

6. Érdekes munka volt a *C. A. 1. jelzetű, XVI. századi kézirat*. Örözhelye a Görögkeleti Szerb Egyház szentendrei Könyvtára.⁷ A kéziraton víz- és penészfoltok, a lapszélek csonkák, rongyosak voltak. Sok helyen tintamarásból eredő lyukak, elmosódott szövegrészek viaszpecsétek és régi átragasztások nehezítették az olvasást. A XVI. század elején készült későgotikus fatáblás bőrkötés rovarrágott, szakadozott.⁸ A kéziratot a restaurátor szétbontotta. Mivel a piros és barna színű tinta vízben oldhatónak bizonyult, szintetikus oldattal rögzítette. Az oldatba a savas tinta közömbösítése céljából semlegesítő vegyszert kevert. A víz- és penészfoltos leveleket sterogénolos fertőtlenítő fürdőben tisztította. A régi, szakszerűtlen átragasztásokat fehérjebontó enzimek segítségével sikerült leválasztani, majd a csonka levelek kiegészítése következett. A tinta magas savtartalma következtében meggyengült, megsérült lapokat átlátszó japánpapírral kasíroztuk, hogy a betűk kihullását megakadályozzuk. Végül a szokott módon elkészítettük a könyvtestet és restauráltuk a kötést is.

7. Ugyancsak nehéz és hosszadalmas munka volt egy *XVII. századi szerb kézirat* restaurálása is.⁹ A korabeli, fatáblás, aranyozott bőrkötésen keleties stíluselemeket is láthatunk (pl. a keleti szőnyegekhez hasonlatos kompozíció) mégis a barokk jelleg szembetűnő. A középmező centrális dísze a keresztre feszített Krisztust ábrázolja, körülötte néhány emberalak. A középmező négy sarkában a négy evangélista alakja látható jelképeikkel és nevükkel. A szabadon maradt felületet hatszirmú kis virágbélyegzők sokasága díszíti. A középmezőn túli területet sávozókkal osztotta tovább a könyvkötőmester. E mezőkben indafonatos díszítőelemek futnak körbe. Szerencsére ez a szépen komponált — bár nem hibátlan technikával elkészített — előtábla csak kevésbé sérült meg. A gerincborítás és a háttábla azonban csaknem teljesen elégett. A kézirat hátulso harmada is égett, csonka. A levelek erősen szennyezettek, fejénél és lábánál víz- és penészfoltosak. Szétbontás és mechanikai tisztítás után az írást levédtük szintetikus oldattal, majd a leveleket óvatosan átitattuk sterogénolos vízzel. A csonka, égett leveleket japánpapírral kiegészítettük, a nagyon törékeny lapokat polietilén fólia közé ágyasztuk. (Lamináltuk.) Majd elkészítettük a könyvtestet és a kötést restauráltuk.

8. Az *Ö. V. 4. jelzetű ősnymtatvány*¹⁰ szemléltető példa arra, hogy a penészgomba fertőzést általában nyomon követi a könyvpusztító rovarok megjelenése. Ennek az a magyarázata, hogy a legtöbb rovar nem tudja megemészteni a tiszta cellulózt (a papír alapanyagát), ezért szimbiózisban él olyan penészgombákkal és egyéb mikroorganizmusokkal, amelyek enzimeik segítségével lebontják a cellulózt előbb hemicellulózzá, majd cellobiózzá, azaz szőlőcukorrá, amely már könnyen emészthető. A rovarok maguk is terjesztik a penészspórákat, magukon hurcolván azokat.

A budai reneszánsz kötés igen sérülten került a restaurátorok kezébe. A háttábla fele a bőrborítással együtt letörött és elveszett. A megmaradt bőrbori-

⁷ Kézirat, XVI. sz. C. A. 1. Zsoltároskönyv, 1545. Szentendre, Budai Görögkeleti Szerb Püspöki Könyvtár. Restaurálták az OSZK restaurátorai.

⁸ A kötések pontos meghatározásánál dr. Rozsondai Marianne volt szíves segítségemre lenni.

⁹ Kézirat, XVII. sz. C. A. 4. Tetra evangelium. Szentendre, Budai Görögkeleti Szerb Püspöki Könyvtár. Restaurálták az OSZK restaurátorai.

¹⁰ RABANUS MAURUS: *De sermonum proprietate, sive Opus de universo*. Strassburg, 1467. HC 13669. Ö. V. 4. (Győr, Egyházmegyei Könyvtár). L. Sz. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Bp. 1973. 91. l. Jegyzék 251. Restaurálta GÁLOS Gáborné, OSZK.

tás piszkos, rovarragott, csonka. A díszítő motívumokból alig vehető ki néhány vonal. Több sarokveret, egy középveret és két rézcsat elveszett. A levelek penészfoltosak, vízfoltosak, csonkák. A nyomtatványt ívekre bontottuk szét, a bőrborítást lefejtettük. A fatáblák annyira sérültek és fertőzöttek voltak, hogy nem lehetett azokat újra felhasználni. A mechanikai tisztítás után minden levelet borax oldatban megfürdettünk. E módszerrel enyhe tisztító, fehérítő hatást értünk el. Az első négy és utolsó négy ívet az erős penészfoltok halványítása céljából tovább kezeltük káliumpermanganátos fürdőben. Ezzel egyúttal fertőtlenítettük is. A többi levelet sterogenolt és pentaklórfenolt tartalmazó fertőtlenítő oldattal itattuk át. A meggyengült rostszerkezetű papírt alkoholban oldott műanyaggal erősítettük meg. A csonka leveleket japánpapírral kiegészítettük, merített papírból bőrnyílásos előzéket készítettünk. Az eredeti, bőrből készült bordákat lágyítottuk, konzerváltuk, majd ráfűztük az íveket. Új fatáblákat készítettünk, majd felerősítettük a könyvtestre. Új juhbőrrel borítottuk a táblákat és a megtisztított, konzerváló anyagokkal kezelt eredeti bőrborítás töredékeket rádolgoztuk. A régi és új vereteket visszahelyeztük a könyvtestre. A szép, budai reneszánsz stílusú bőrborítás — bár hiányos és sérült — mintázata a felújítás után jól látható: a díszítés centrális elrendezé-
sű, a középmezőben kettős vonalú kör közepén foglal helyet a gótikus jellegű csúsztató veret. A két kör közötti mezőben makk alakú bélyegzők sora helyezkedik el. A kissé nyújtott négyzet alakú középmezőt egyre nagyobbodó téglalap alakú sávozások keretelik és osztják több mezőre, amelyeket italo-arab fonadék díszít. Az utolsó előtti keskeny mezőben fonadékos minta fut körbe. A háttábla egyszerűbben díszített, kevesebb mezőre osztott. A sarokveretek és a középdísz még gótikus jellegű.

9. Még egy szép budai reneszánsz kötést mutatunk be, jelzete *Ms. 311*.¹¹ Kötéstábláját Koroknay Éva Egidus Mester munkájának tulajdonítja. 1470-es években készült, pergamenre írott kéziratot takar. Mindkét tábla azonos, a bélyegzők elrendezése szőnyegszerű mintát alkot. Jellemző díszítése a középmezőben látható S idomú hajló levél, valamint a külső keret Mária feliratú bélyegzői. A sarok- és középveretek közül egy sem hiányzott, a rézcsatok is eredetiek. A fatáblák rovarragásból eredő nagymértékű sérülései miatt szét kellett bontani a kötést. A könyvtestre új fatáblákat erősítettünk. A bőrborítás csak kissé sérült meg, elsősorban a gerincen. A kézitról csak az első és utolsó ívet vettük le, tisztítottuk és új előzésekkel ellátva visszafűztük.

10. A Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtára tulajdonát képező *Okiratgyűjtemény*¹² az 1644–46-os években íródott. A 33,5 cm magas, pergamen kódextöredékbe kötött, vaskos, 252 számozott levelet tartalmazó kézirat minden levelén erős vízfoltok voltak. A papír szélei rongyosak, szakadozottak. Az egész kötetet szétbontotta a restaurátor, majd minden levelet zsiralkoholszulfonátos fürdőbe helyezett. A foltok teljesen eltűntek, a kézirat megtisztult. A meggyengült leveleket ezután megerősítette, a sérüléseket restaurálta, majd új félbőrököt készített. Az eredeti pergamen kötésborítót megtisztította és konzerválta.

¹¹ COLUMNNA, Guido de: *Historia Troyana*, 1470. Ms. 311. (Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár) L. Sz. KOROKNAY ÉVA: *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Bp. 1973. 91. l. Jegyzék 256. Restaurálta FODOR ÉVA, OSZK.

¹² *Okiratgyűjtemény*, 1644–1646. Kt. 1384. (Sárospatak, Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtára) Restaurálta GÁLOS Gáborné, OSZK.

11. Az Evangélikus Országos Könyvtár őrzi az *R 1011 jelzetű*¹³ XVII. századból származó *RMK kolligátumot*, amelynek minden darabja valószínűleg unikum. A művek azonban hiányosak. Az arasznyi magas, vaskos könyvecskének a kötése leszakadt és elveszett; a könyvtest rendkívül megrongálódott. A gerinc homorúvá vált, a lapok összegyűrődtek, beszakadoztak, megcsönkultak és beszennyeződtek. A nyomtatványt ívekre bontotta szét a restaurátor, minden levelet tisztítófürdőben kezelt. A sérüléseket japánpapírral restaurálta. Mivel a papír igen gyenge megtartású volt, a leveleket szintetikus erősítő oldattal vonta be. Eredetileg a könyvtestet valódi bordákra fűzte fel a könyvkötő, de a belső margók annyira keskenyek voltak, hogy ott a szöveget csak a kötés erőltetett feszegetésével lehetett jól-rosszul elolvasni. Ezért a restaurálás során az íveket nem valódi bordákra, hanem vászon szalagokra fűztük fel. Így már könnyebben lapozható és jól szétnyitható a könyv. Papírtáblák és kézfestésű kecskebőr felhasználásával egész bőr kötéssel láttuk el a nyomtatványt.

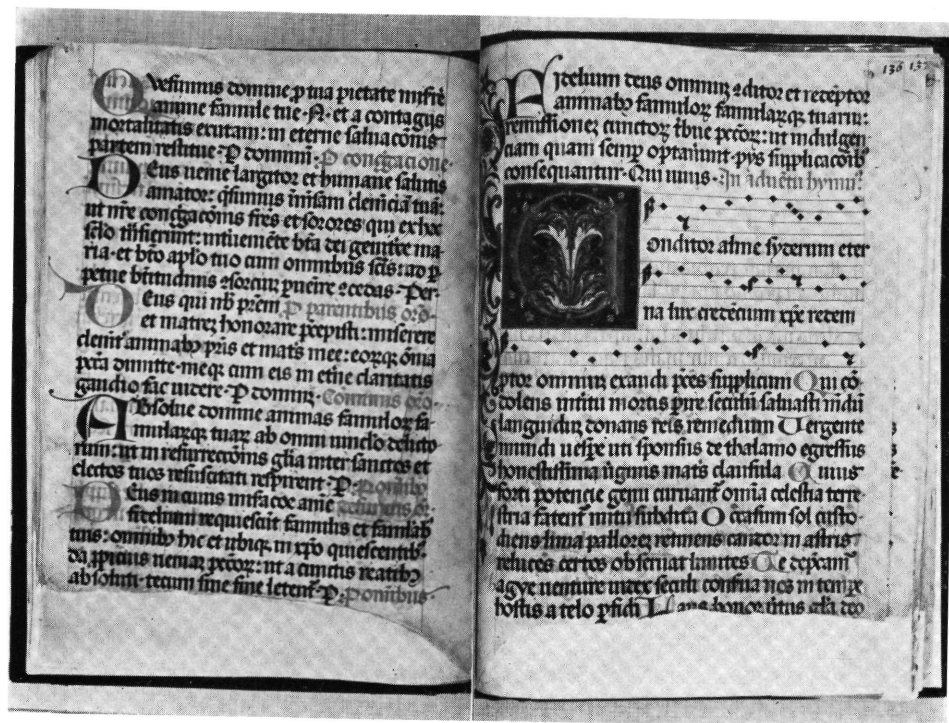
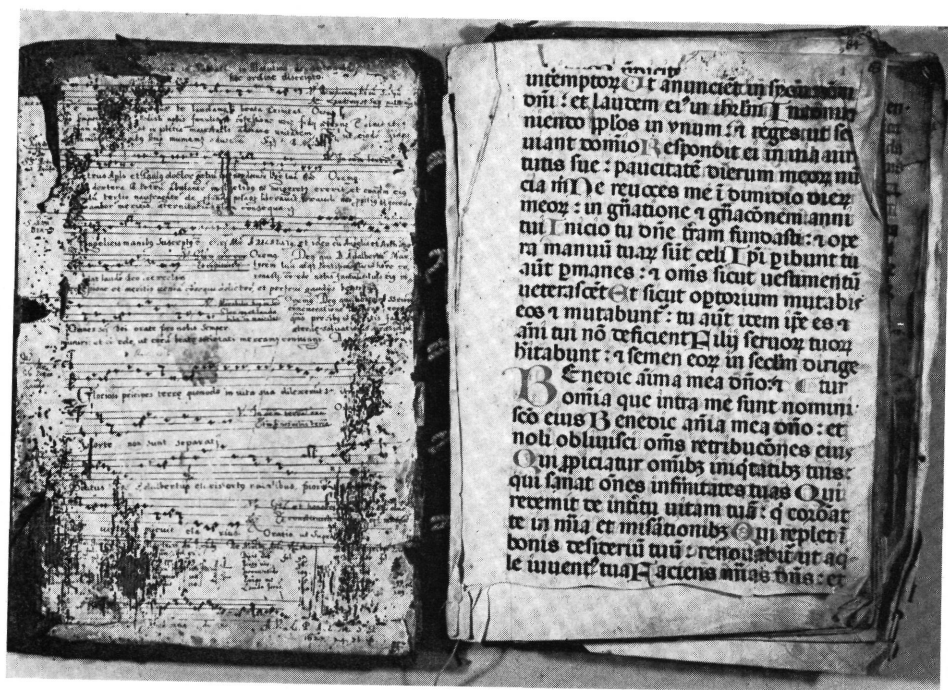
KOZOCSA, ILDIKÓ

Bestandsschutz der geistlichen Sammlungen in Ungarn

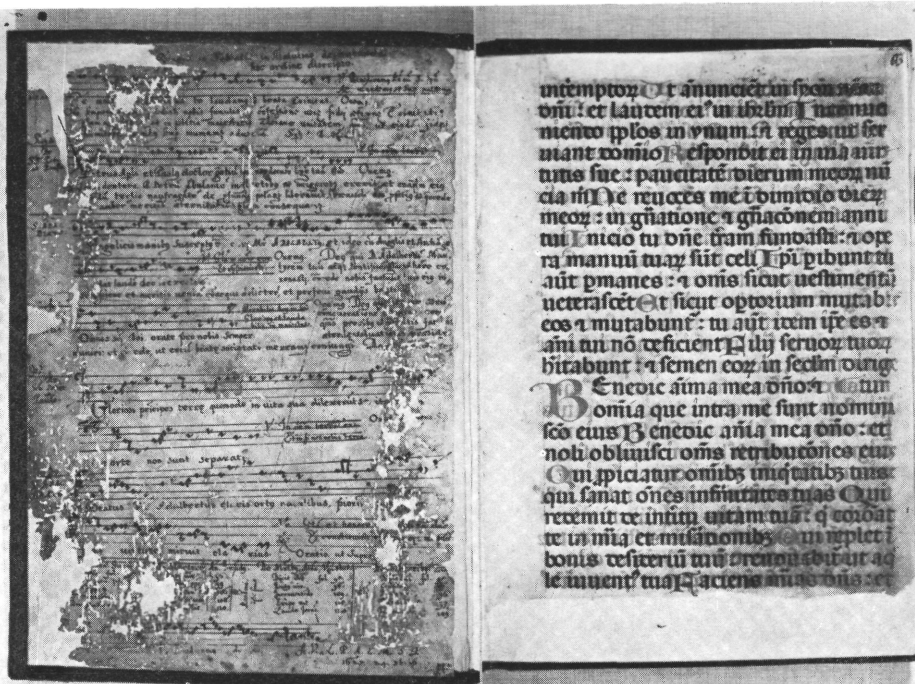
Im Restaurationslaboratorium der Nationalbibliothek Széchényi, mit der Unterstützung des Ministeriums für Kultur, begann man seit 1972 die im Eigentum der geistlichen Bibliotheken bewahrten Buchraritäten zu restaurieren. Während den vergangenen neun Jahren wurden mehr als dreihundert Dokumente von hohem Wert restauriert, unter ihnen wurden zahlreiche mittelalterliche Pergamen- und Papierkodexe, Inkunabel und alte ungarische Bücherseltenheiten erneuert — sogar in mehreren Fällen gerettet.

Im Jahrgang 1975 unserer Zeitschrift berichtete schon die Verfasserin über die bisher verfertigten Arbeiten. Diesmal macht sie die interessanteren Restaurationslösungen und -verfahren bekannt, die in den letzten 5—6 Jahren von den Restauratoren der ungarischen Nationalbibliothek zur Bewahrung der Manuskripte und gedruckten Seltenheiten der verschiedenen katholischen, reformierten, evangelischen und orthodox-serbischen Bibliotheken verwendet worden.

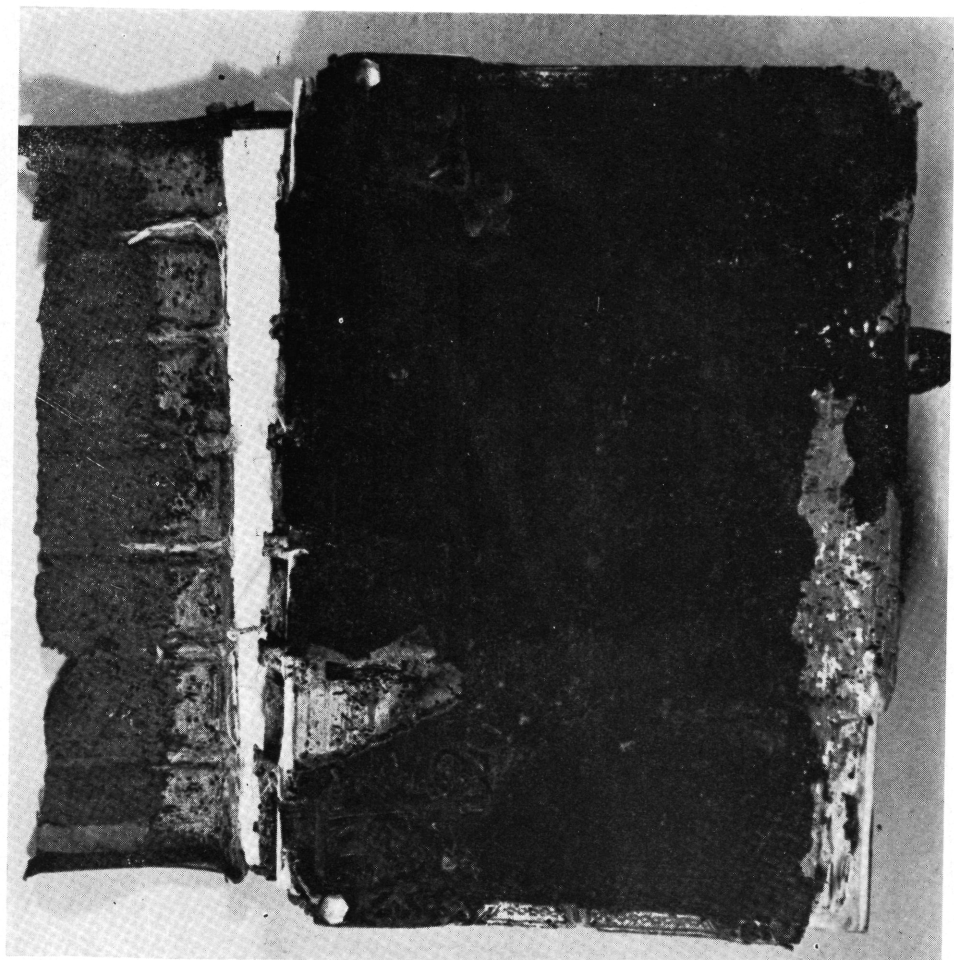
¹³ RMK III. 2682. H. é. ny. n. XVII. sz. Kolligátum, R 1011. (Budapest, Evangélikus Országos Könyvtár) Restaurálta BALLAGÓ Lászlóné, OSZK.

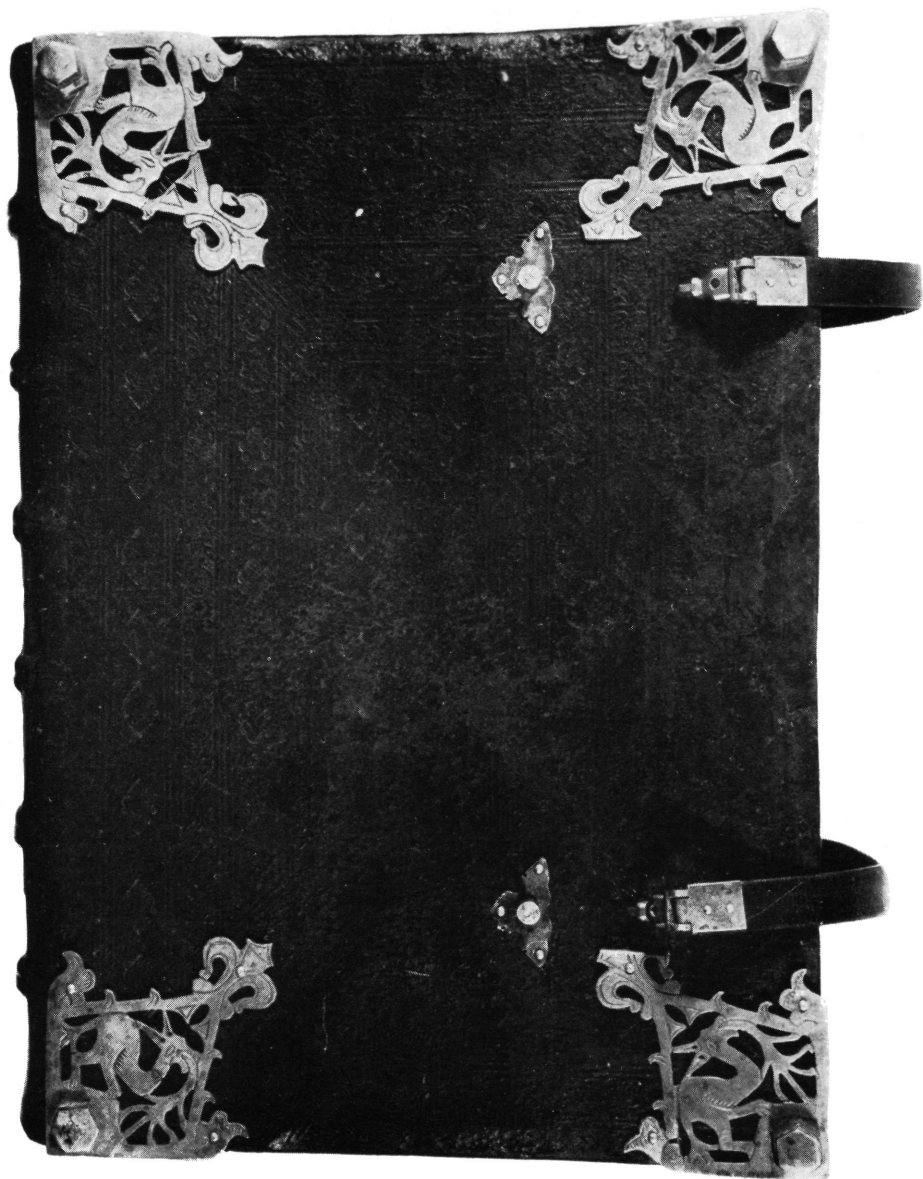
1—2. képek. A Budai Psalterium, Ms. I. 3/b. levelei restaurálás előtt

3—4. képek. A Budai Psalterium, Ms. I. 3/b. levelei restaurálás után

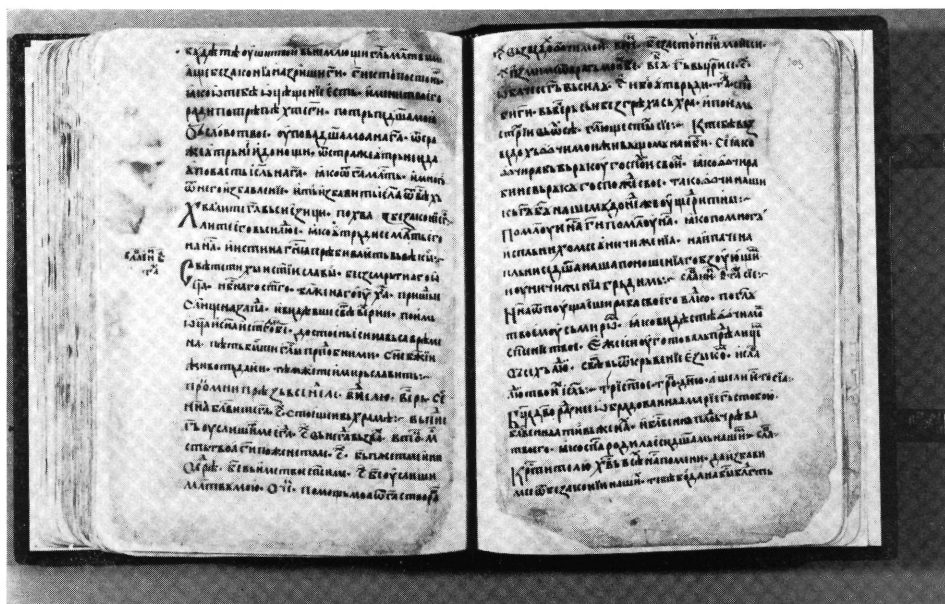
5. kép. Biblia Latina, La 1. előlapja restaurálás előtt

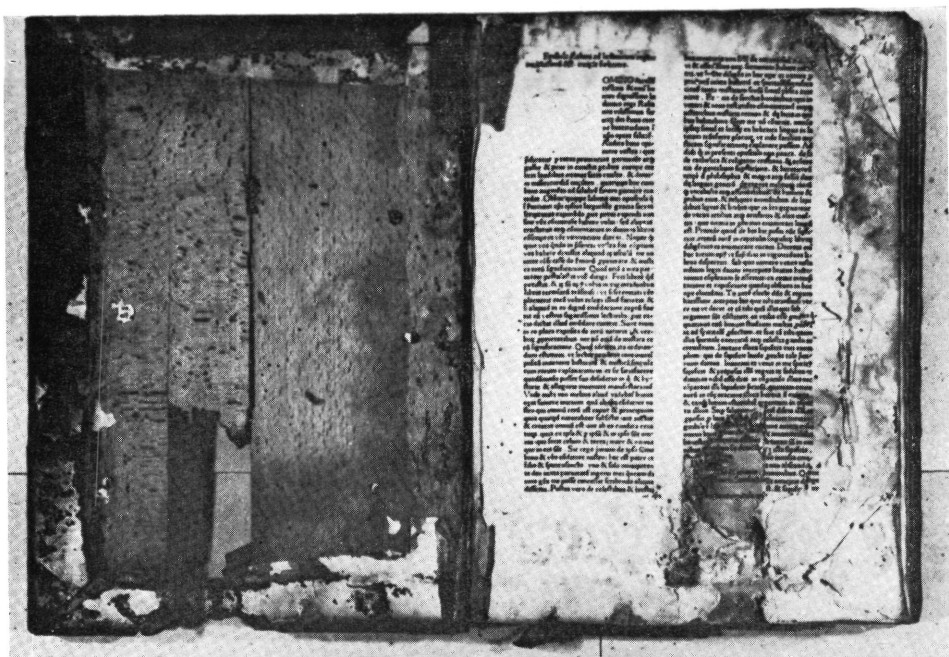
6. kép. Biblia Latina, La 1. előlapja restaurálás után

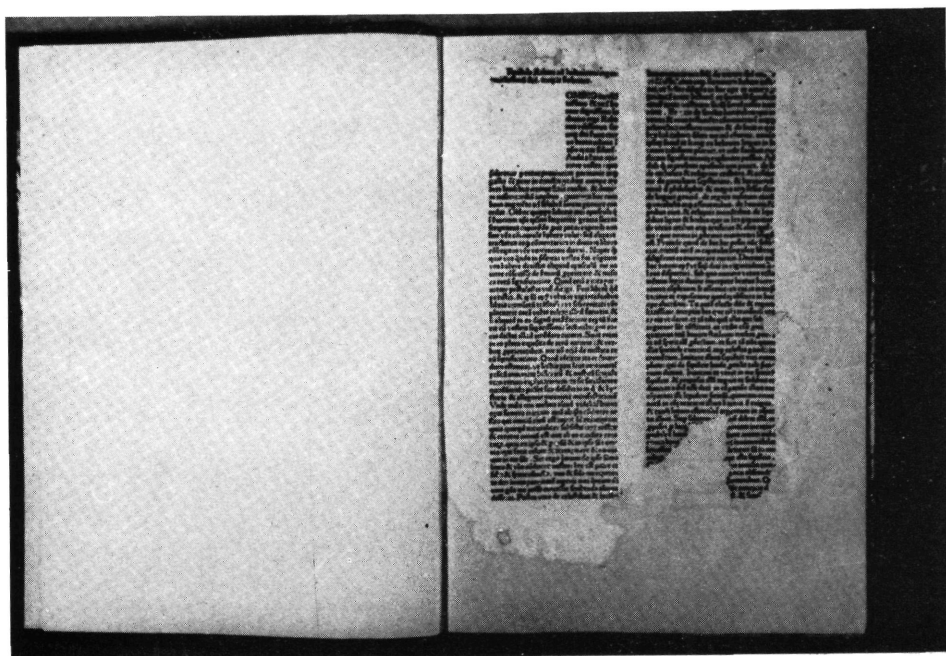
7. kép. XVI. sz.-i papírkézirat levelei restaurálás előtt

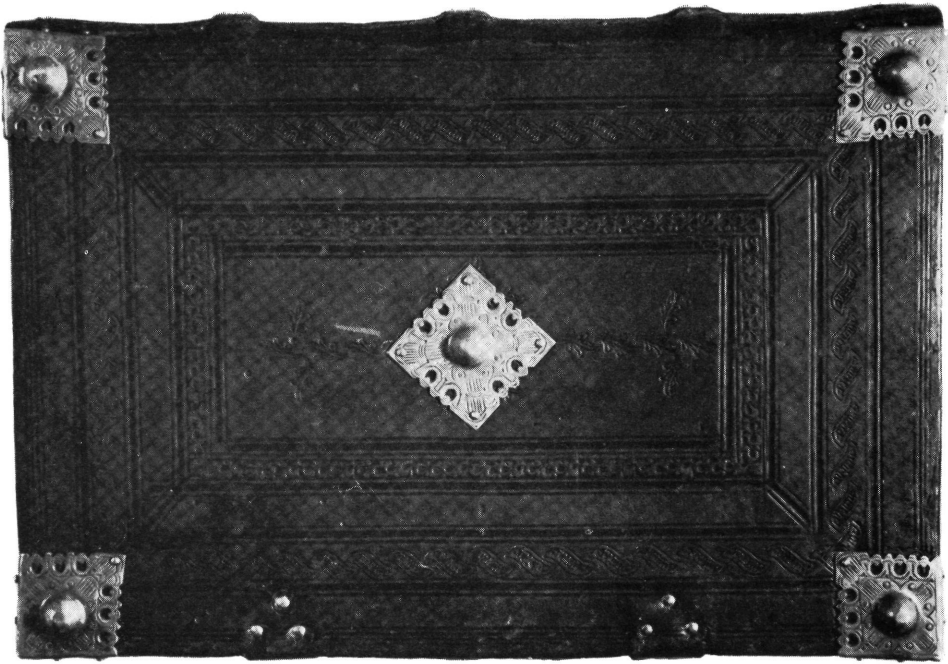
8. kép. XVI. sz.-i papírkézirat levelei restaurálás után

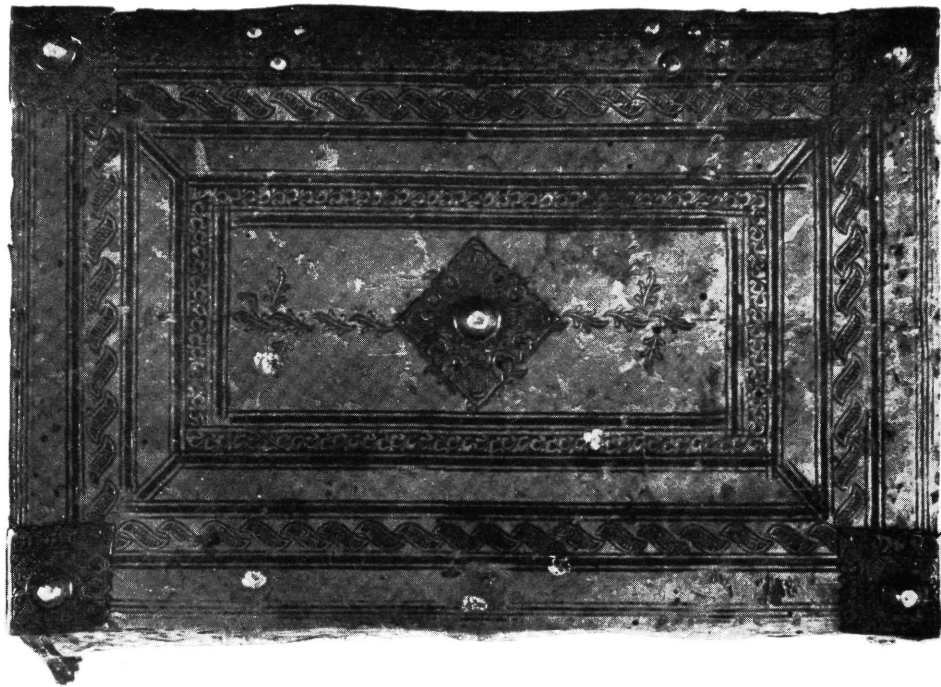
9. kép. Ősnyomtatvány, Ö. V. 4. csonka fatáblája és penészes első lapja restaurálás előtt

10. kép. Ősnyomtatvány, Ö. V. 4. restaurálás után

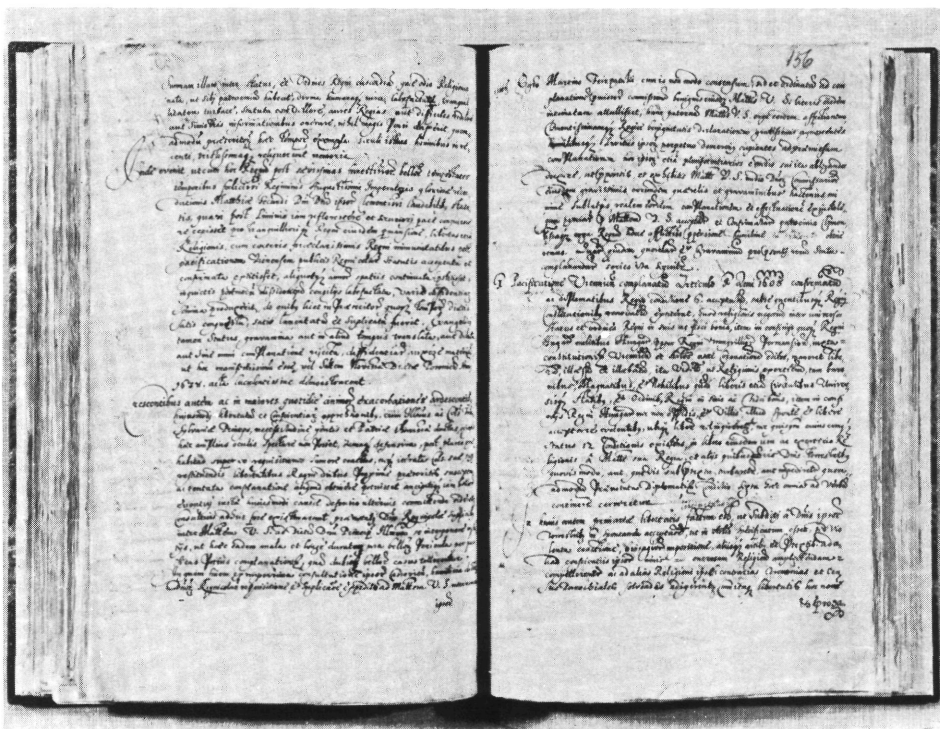
12. kép. A kötéstábla restaurálás után

11. kép. Budai reneszánsz kötéstábla (Ms. 311.) restaurálás előtt

13. kép. XVII. sz.-i okiratgyűjtemény vízfoltos, penészes levelei

14. kép. Az okiratgyűjtemény ugyanazon levelei restaurálás után

15. kép. XVII. sz.-i kolligátum RMK III. 2682. restaurálás előtt

10. Von den brechen Lambdagen.

sichs Wort im Grit noch luter
ger schollen.

4. Mer dient haben wir alle
stoll / und leidens mit Gedult /
doch deine Gnad gütter son
soll / dem unser Gnad und
Schuld / darum vergib / nach
Deiner Lieb / die du seist zu uns
trüget.

5. Es ist groß Elend und Do
sch / wo Menschen regert / das
dies gütter ist für war / wo Son
geschreyt wird da wird betrach /
und nicht betrachte / was nicht
und loblich nütze.

6. Da fragt man nicht nach
Gerecht / nach Gade und nach
Erich / dein Wort ligt auch in
solcher Zeit / un gets im son und
se nütze / drum hilf uns Grit
und

von den brechen Lambdagen. 35

th von uns fer / Krieg und
schadlich Weten.

7. Erleucht doch unser Sinn
und Gert / durch den Geist bek
ne Gnad das wir nicht treiben
nach ein Scherz / der unser
Erdenshad / O Gert Erle
allen du bist / der solchs wol
ausrichten.

V.

Es jagt nicht / O Gert
lein / ob schon die Gei
Billsens seyn / dich sang
sch zu versöhren / und suchen die
nen Untergang / davon dir wird
nicht angst und bang / es wird
nicht lange waren.

2. Gert dich nur / das deine
Wach ist O Gert / dem bestd
die Nacht / und laß es ihn so leicht
wollen / er wird durch seinen Gert
horen